

Llibres, lectura i biblioteques abans de la impremta (Don venim)

Text **Jesús Alturo i Perucho** Catedràtic de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB

En la societat medieval, la passió pels llibres va ser minoritària, igual que ara. Els qui llegien, llegien majoritàriament llibres de caràcter professional, imprescindibles per al seu treball. I aquesta situació no va variar ni tan sols quan l'invent de Gutenberg es va difondre.

Un llibre no és més que el suport d'un text. I com a tal ha tingut diverses formes i s'ha construït amb diferents materials fins a evolucionar a l'actual model electrònic, de progrés inaturable, sense que es tracti, ben cert, de la seva darrera evolució. Hom podria dir que el primer llibre, el primer suport, fou un element tan intangible com la memòria i tan volàtil com la veu del qui tenia alguna cosa a contar. Després, no sense oposició, hom descobriren els avantatges de l'escriptura, primer simplement per conservar i després per transmetre els missatges. Uns missatges que, llavors, hom podia enviar a receptors no presencials, d'altres indrets i fins d'altres èpoques del futur. Gràcies a la invenció de Toth, Plató -censurador irreductible del llibre escrit, al qual retreia un contingut fossilitzat, incapaç de participar en l'enriquidor diàleg- encara ens parla avui en dia.

En el nostre món occidental van ser dues les principals formes del llibre abans de la seva reproducció mecànica per mitjà de la impremta: el rotlle i el còdex. El rotlle era una llenca rectangular formada per diverses tires de paper encolades, que, degudament unides a un eix, es podia embolicar o desembolicar per llegir o guardar el seu contingut, escrit en columnes i per una sola cara. Fou un tipus de llibre d'ús no gaire còmode que els grecs van fer seu emmanllevant el model als egipcis.

Els romans, que de bell antuvi van utilitzar el còdex, antecedent directe del llibre imprès, tant format per pàgines de fusta -recordem que la paraula "llibre" procedeix del llatí *liber*, mot que fa referència a la fina pel·lícula de l'interior de l'escorça dels arbres- com de lli, primer, i de pergamí, després, van adoptar el format del rotlle a imitació del llibre dels grecs. El van fer servir sobretot des del segle II aC fins al II dC, particularment en els cercles aristocràtics lletraferits, ja que el tradicional còdex, més econòmic i, per tant, més difós entre els lletrats menys adinerats, no va deixar mai d'utilitzar-se.

I va ser precisament entre els ambients del primitiu cristianisme, que havien de reproduir els seus textos de manera clandestina i, inicialment, sense gaires recursos, on més difusió va trobar el còdex. Els còdexs presentaven diversos avantatges, a més de l'econòmic: tenien una capacitat textual més gran, ja que es podien escriure les pàgines per davant i per darrere; es llegien amb més comoditat i era més fàcil de trobar-hi els passatges bíblics o els d'altres textos que se citaven; eren més fàcils de transportar, característica gens negligible per a uns viatgers tan delerosos de difondre la bona nova com els primers cristians, i, en definitiva, esdevenien més amagadors també quan els seus propietaris eren perseguits.

Però produir un llibre a mà, ja fos com a rotlle o com a còdex, era una tasca àrdua i cara. Els llibres manuscrits no podien ser abundants; sobretot tenint en compte que el potencial públic de lectors era molt escàs. No en temps de la Roma clàssica, en què el bon funcionament del sistema escolar va aconseguir uns índexs d'alfabetització social notables, com proven, per exemple, els grafitos de les parets de Pompeia o d'Herculà, en bona part obra de joves estudiants suficientment escolaritzats que, ahir com avui, manifestaven les seves inquietuds polítiques, els seus neguits amatoris o les seves punyents rivalitats a les parets dels edificis. Però, quan aquesta escolarització va deixar de donar fruits en

© Bettman / Corbis

© Bettman / Corbis

una decadència que anava al mateix ritme que el debilitament del poder polític de Roma, l'analfabetisme es va estendre i es va fer general en la societat que hem convingut d'anomenar medieval. En aquesta època, la cultura escrita va passar a mans del clergat cristià. A partir d'aleshores van ser les catedrals, els monestirs i, en molt menor mesura, les esglésies parroquials els principals, si no únics, reductes d'alfabetització, la qual només tenia justificació per fer més clar i conegut el missatge de la Bíblia o per regular la vida social d'acord amb unes lleis civils (i canòniques) ben amarades de pensament cristià.

En la societat medieval la producció de llibres no sols va ser poc abundant, sinó que sempre anava precedida d'una comanda prèvia: no era el llibre el que anava a l'encontre d'un lector potencial, sinó que aquest era qui n'encomanava directament una còpia. Ja es veu, doncs, que les col·leccions de llibres que podia arreplegar una institució eclesiàstica (i evidentment un simple particular) no justificaven en cap moment l'existència d'una biblioteca, entesa com un local preparat per guardar llibres i permetre'n la consulta. Pensem que una catedral dels temps de l'alta edat mitjana podia disposar, pel cap alt, d'uns cinquanta volums.

Però en època gòtica, no abans de la darreria del segle XIV al nostre país, una certa acumulació bibliogràfica faria necessària la creació de biblioteques. Abans un simple armari, un petit bagul, una modesta calaixera eren suficients per conservar els llibres. D'altra banda, no hem d'oblidar que, almenys fins al segle XII, hom sempre llegia en veu alta (amb alguna rara excepció), cosa que dificultava, si no impossibilitava, la lectura comuna de diversos lectors en un mateix recinte. Quan la lectura va esdevenir mental i silenciosa, però, sí que va ser possible que un cert nombre de lectors compartissin una mateixa sala, on ja es podien deixar llibres d'estudi, és a dir, els de teologia i de dret, ja que els litúrgics, els més necessaris i difosos, continuarien escampats per les distintes instal·lacions de les esglésies, particularment la sagristia, les capelles i el cor.

Els nous espais habilitats per a la lectura es van construir només, òbviament, en catedrals, en monestirs i en les naixents universitats. A la catedral de Barcelona, en concret, va ser a la sala annexa a l'actual sala capitular, inaugurada el 1443, tot i que ja el 1332 sembla que l'arxiu també feia la funció de biblioteca, si més no com a centre custodi de llibres. Coneixem fins i tot el nom d'algun dels primers bibliotecaris: el de 1453 ho va ser el canonge Pere d'Oller. Els canonges-bibliotecaris, però, podien delegar funcions en subordinats, que no sols havien de custodiar els llibres, sinó, si esqueia, fins i tot escombrar l'estança. Els llibres, d'altra banda, col·locats en prestatges, faristols o damunt els bancs, estaven revestits sovint d'unes vistoses cobertes de diferents colors, que havien de donar una particular prestància cromàtica al lloc; més que més si tenim en compte que els folres eren netejats sovint per una bugadera; la de Barcelona de 1389 es deia Isolda i, per rentada de diversos llençols, tovalloles i cobertes, cobrava uns dos sous.

A les biblioteques no sols els corcs eren els enemics declarats de les muses, com encertadament va dir sant Pacià, el gran bisbe de Barcelona del segle IV, sinó també els rosegadors, que, si no es menjaven el pergami, sí que el rossegaven i el malmetien, per tant. Això feia necessari que hi hagués gats que vigilessin les rates, les rates autèntiques de biblioteca, per tal d'evitar que la deixessin malparada. Així doncs, l'agost de 1385 la catedral de Barcelona va comprar "medicina per pocionar les rates e matar qui són en la sagristia" per valor d'un sou i sis diners i, encara, el setembre va haver d'adquirir dos gats per exercir una funció preventiva a la mateixa sagristia, amb el problema afegit, llavors, d'haver de solucionar la fortor d'aquests fèlids, ja que el desembre del mateix any va caldre esmerçar uns altres tres sous en la compra d'"aromats per donar bona olor a la sagristia per la infecció dels gats".

Els llibres podien formar part de la biblioteca mòbil o de la fixa: els primers es deixaven en préstec; els altres, no i, sovint, eren encadenats per assegurar-ne la conservació i evitar els furtus. Recordem el cas d'uns novicis de Poblet que van ser expulsats del monestir el 1237 per haver-ne robat uns quants, o la bibliomania que derivava fàcilment en bibliopirateria de l'infant Joan, fill del Cerimoniós.

Les corts comtals i reials també van ser, en determinats moments, centres de creació i de propagació de cultura. Pere III fins i tot va arribar a concebre la creació d'una biblioteca reial a Poblet, sens dubte, amb l'objectiu últim d'exalçar la pròpia glòria i la de la seva nissaga i perpetuar el record propagandístic de les seves gestes per mitjà de les cròniques; amb tot, el projecte no va reeixir.

Però la passió pels llibres en la societat medieval si bé no va ser, certament, inexistente (només cal recordar Pere Miquel Carbonell copiant i llegint llibres enmig del fragor de la guerra civil de 1462-72), va ser, llavors com ara, minoritària. I els qui llegien, llegien majoritàriament llibres de caràcter professional, imprescindibles per al seu treball. I aquesta situació no variaria ni tan sols quan l'invent de Gutenberg es va difondre. Certament, aleshores es va facilitar enormement la producció de llibres, que, exposats als taulells de les renascudes llibreries amb les dades indicatives del seu contingut ben a la vista, van tornar a buscar possibles lectors i van arribar, sens dubte, a un públic més ampli, fet que explica que ni l'Església, ni les institucions administratives negligissin els avantatges de la impremta, contràriament al que faria algun recalcitrant, com el duc Frederic d'Urbino, que de posseir llibres impresos "*se ne sarebbe vergognato*". Davant aquest avenç de civilització i de llibertat, davant la possibilitat d'un accés més gran a les idees, el poder no va romandre impassible i va augmentar les mesures de control del que s'escrivia i es llegia, de la mateixa manera que la promoció i el patrocini cultural es van continuar des de la perspectiva del propi interès. El mecenatge merament gratuït i la lectura desinteressadament plaent mai no han estat gaire comuns en cap societat alfabetitzada.

Tardor (octubre - desembre 2009)

Publicat sota llicència Creative Commons